

Олександр Харлан

*Кафедра Дизайну та реконструкції архітектурного середовища,
Навчально-наукового інституту
«Придніпровська державна академія будівництва
та архітектури» УДУНТ, Дніпро
e-mail: harlan.aleksandr2018@gmail.com
orcid:0000-0003-1473-6417*

АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНІ ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ КОЛИШНЬОЇ ФОРТЕЦІ НОВИЙ КОДАК НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОГО МІСТА ДНІПРО

ARCHITECTURAL, URBAN PLANNING AND MONUMENT PROTECTION RESEARCH OF THE TERRITORY OF THE FORMER FORTRESS NOVY KODAK ON THE TERRITORY OF THE MODERN CITY OF DNIPRO

© Харлан О.В., 2025
DOI

У статті висвітлено результати обстеження західних теренів сучасного міста Дніпро Дніпропетровської області в Україні, де знаходилася протягом XVII-XVIII ст. фортеця паланкового міста Новий Кодак. Подано аналіз отриманих результатів та пропозиції пам'яткоохоронних заходів та режимів використання території колишнього укріплення та храмової споруди - пам'ятки архітектури національного значення, що знаходиться в середині колишньої фортеці на правобережній частини міста, з прив'язкою до сучасного міського ландшафту.

Ключові слова: пам'ятка архітектури національного значення, фортифікація, Новий Кодак, місто Дніпро, Миколаївська церква, р. Дніпро.

Актуальність дослідження зумовлена розташуванням приватного сектору з малоповерховою забудовою на теренах колишньої фортеці, що активно змінюються під впливом природних та антропогенних чинників. Задля пам'яткоохоронних потреб історичного поселення та пам'ятки архітектури національного значення «Миколаївська церква в Кодаках» в його межах вкрай важливим було проведення низки відповідних дослідницьких робіт. Упродовж 2020 р. проводилися роботи ПОГ «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України (м. Київ) в контексті виконання науково-проектної документації «Зони охорони пам'ятки архітектури національного значення «Миколаївська церква в Кодаках», охор. № 1078, розташованої по вул. Фортечна, 108 у м. Дніпро» (Звіряка А.І., Томілович Л.В., Харлан О.В., Репан О.А., 2020). Вивчалися особливості розташування пам'ятки у існуючому міському середовищі, ландшафт, задля визначення оптимальних методів і заходів з охорони об'єктів нерухомої культурної спадщини міста та збереження традиційного характеру середовища, що оточує територію пам'ятки

Метою даної праці є висвітлення результатів архітектурно-містобудівних і пам'яткоохоронних досліджень розпланувально-просторового устрою території колишньої фортифікаційної споруди XVII-XVIII ст., що відображають інформацію про історичні та сучасні

особливості планувальної структури ділянки дослідження, локалізацію елементів фортифікаційного призначення які фрагментарно збереглися в міському середовищі і стали основою для визначення зони охоронюваного археологічного шару та охоронних зон пам'ятки архітектури національного значення, що забезпечить в подальшому збереження об'єкту культурної спадщини і навколишнього середовища, а також дозволить археологічно досліджувати терени колишнього столичного містечка Кодацької паланки.

На основі натурних досліджень, фотофіксації та аналізу літературних та картографічних джерел виконано уточнення локалізації укріплень та окремих об'єктів громадського призначення як в середині колишнього укріплення так і ззовні, визначено межі охоронних зон, напрацьовано практичні рекомендації щодо режиму використання території колишньої фортеці. Підкреслено необхідність ревалоризації даного історичного місця як важливого елементу культурної спадщини і туристичного потенціалу міста і регіону в цілому.

Виклад основного змісту дослідження. За матеріалами проведених досліджень 2007-2008 рр. локалізація місця розташування фортеці з церквою Нового Кодака припадає на територію Новокодацького міського району, на території обмеженій трасами пр. Свободи, вул. Набережна Заводська, Кайдацький шлях і східною межею Молодіжного парку «Новокодацький» (Репан О., Старостін, Харлан О., 2008). Особливості розпланувальної містобудівної композиції, яка підпорядкована рельєфу та історичним розпланувальним рубежам давнього укріплення, зумовили геометрію напрямків головних вулиць, що існують на досліджуваній території (вул. Погоріла, Старшинська, Річкова, Двірцева, Фортечна, Семена Бардадима, Старий Вал, Старобазарна). Під час досліджень 2020 р. було уточнено розміри фортифікаційних складових та локації окремих громадських об'єктів XVIII ст. (за планом міста 1778 р.) (Харлан О., 2020).

Своїм виникненням поселення Новий Кодак завдячує перевозові через Дніпро. Не можна сказати що в даному місці русло ріки було вузьким. Про перевіз знаходимо перші згадки 1596 р. (Макаревський Ф., 2000). За припущенням дослідників, невеликі поселення виникли на обох берегах коло перевозу через ріку (Репан О., Старостін, Харлан О., 2008). На їх теренах пізніше утворилися Новий Кодак і Кам'янка Старожитня (Устное повествование бывшего запорожца..., 1842). Передумови виникнення поселень саме в цьому місці мало досліджені, але на думку вище згаданих авторів, формування та розвиток архітектурно-природного ансамблю перевозу зі своєрідною компоновкою гнізд поселень диктувалися природними умовами і являють характерний для Надпорожжя приклад давніх прирічкових поселень на обох берегах великої ріки (Репан О., Старостін, Харлан О., 2008). Відомо, що давнє поселення розташовувалося на першій надзаплавній терасі поруч зі зручним спуском до води на високому мальовничому правому березі з величезними кам'яними скелями, що тягнулися вздовж берегової лінії та групами і поодинокі тирчали у воді (Путешественные записки Василья Зуева..., 1787).

Дослідники вказують про заснування Нового Кодака в 1645 р. (Мицик Ю., 1997) та 1652 р. (Стороженко І., 2006). Вірогідним є існування дерево-земляного замочку на правобережному виході перевозу збудованого польським урядом (Макаревський Ф., 2001) для контролю старого Кодацького перевозу через ріку.

У 1650 р. Новий Кодак згадується як містечко з парафіяльним храмом. У дослідника церковного розвитку на теренах колишніх Вольностей Запорозьких Феодосія Макаревського знаходимо, що цього року місто з церквою було підпалене запорожцями з татарами, які «викурювали» звідти «ляхів», тож, ймовірно, мова йде про католицький храм (костел). Того ж 1650 року запорозькі козаки відновили храм і відбудували поселення.

Обережно, можна припустити, що первинне поселення мало лінійну структуру і тягнулося вздовж правого берега з заходу на схід й мало одну вулицю. Вулиця мала односторонню забудову з боку, що був ближчий до води. Зі східної сторони поселення, на межі з піщаними дюнами був дуже зручний спуск до річки. Саме тут було влаштовано гавань

Кодацького перевозу. З якого саме боку розташовувався первинний замочок і яка була його структура, на сьогодні залишається питанням.

Про перший етап існування укріпленого поселення знаходимо згадку у історика В. Старостіна, який вказує про певний розквіт поселення у др. пол. XVII ст. (саме в цей час велика кількість переселенців з Гетьманщини з родинами та своїм майном поселилися у давньому місті коло перевозу) і його руйнування в 1709 р. (Старостін В., 2004).

Про другий етап існування Нового Кодака дослідники наводять початок відбудови поселення з 1720-х рр. Феодосій Макаревський вказував що в 1730-х рр. «Новий Кодак (Нові Кайдаки)... називається вже містом» (Макаревський Ф., 2001). Після повернення запорожців на рідні землі починається новий етап відродження та розбудови поселення.

За спогадами Микити Коржа з сер. XVIII ст. було відновлено фортифікацію паланкового міста (столиця Кодаської паланки) і церкву. За його спогадами, містечко наново було збудовано і «фортеця дивною і чудною архітектурою Запорозькою». Все місто було обведено ззовні глибокою канавою, перед якою встановили гострі рогатки (в дві лави, на сажень від канави). В фортеці було влаштовано три башти дерев'яні, надзвичайно майстерно зроблені (1-а внизу по Дніпру (зі сходу), 2-а в гору Дніпра (з заходу), а 3-а на південь (в найвищому місці). Над канавою навколо міста влаштовано було земляний вал, хоч і звичайної величини і висоти, але з чотирма розкатами по кутах фортеці, на яких були затверджені гармати, а притому на самому верху того валу поставлено було навколо лозові, плетені кошелі і насипані землею до верху, на зразок «маківки». Ці кошелі плетені були внизу дуже вузькі, не ширше аршину (72 см), а вишиною вгору і в горі шириною косога саженю (2,48 м). Їх ставляли по верху брустверу валу один поруч з другим, так щільно, щоб верхні краї кошелів сходилися разом або зціплювались один з другим, «і так це коло, або циркуль, що стояв на валу міста, здавався здалеку на зразок вінця з коронами» (Устное повествование бывшего запорожца..., 1842). Микита Корж приїздив з Січі у Новий Кодак під час закінчення будівництва фортеці навколо міста і власноруч виготовив і встановив на валу два кошелі.

Рис.1. Фортеця Нового Кодака з церквою на фрагменті мапи Новоросійської губернії Саксаганського повіту, течії р. Дніпро від містечка Нові Кайдаки до містечка Старі Кайдаки. 1778 р. (РДВІА. Ф. ВУА. Спр. 24100).

Наведений вище опис фортеці, у більшості, підтверджено і картографічними матеріалами XVIII ст. План міста 1778 р. зображує земляну фортецю бастионного типу, що являла у плані трапецію (Рис. 1). Споруда видовжена по осі північ-південь з невеличким відхиленням у 6°. Південна сторона була найменшою (близько 250 м), від неї, повільно спускаючись вниз по рельєфу до річкового берега, розходилися дві бічні сторони – західна (понад 340 метрів) й східна (понад 350 м), у нижній частині їх об'єднувала північна прибережна сторона – найдовша (близько 375 м), що тягнулася вздовж скелястого берега ріки. Площа території внутрішнього простору фортеці дорівнювала приблизно 9,9 га (Харлан, 2009; Харлан, 2020).

На двох кутах картографія 1778 р. відображає наріжні бастиони і три бастионні фронти. Північний фронт (з боку ріки), вірогідно мав посередині редан а по кутах бастиони, однак на мапі їх не вказано. На трьох інших фронтах не позначені три дерев'яні вежі (хоча за розповіддю М. Коржа відомо про їх існування). Обережно припускаємо, що у плані зруб башти міг бути схожим на башту Чортотлицької Січі («башта з поля, мірою кругом 20 сажнів» за описом 1672 р. там же зустрічаємо аналогію плетених кошів на валу (Ленченко В.А., 1980).

Виконуючи в 2007 р. гіпотетичну реконструкцію (Рис. 2), ми зобразили три дерев'яні вежі (перша на східному фронті – на відстані 140 метрів від берега, друга на західному – на меншій відстані від води і третя посеред південного фронту). Східна й західна вежі мали брами з перекидними мостами через рів. Саме через них проходила дорога, що розділяла місто на «верхнє» (позначка другої надзаплавної тераси) й «нижнє» (позначка першої надзаплавної тераси). Найвищим місцем у всій фортеці була південна вежа, що розміщувалася для сторожового спостереження з боку степу та околицями міста.

Кодацька паланка була однією з найбагатших у Вольностях Запорозьких, тому логічним слід вважати розміщення в межах земляних укріплень, окрім храму, ще низки важливих складових: міський торг, садиби «значних містян», купців, козаків та ремісників. Поруч з однією з двох в'їзних веж в 1765 р. розташовувався військовий двірець, помешкання полковника паланки і старшини, канцелярія.

Зі сходу і заходу, по обидва боки фортеці розташовувалися великі приміські слободи (форштадти). Величезний торговельний майдан існував у східному форштадті, перед східною фортечною брамою. Від нього вздовж бастионного фронту тягнулися торговельні ряди.

В сучасному середовищі простежуються залишки південного (фрагментарно спостерігаються вздовж непарного боку вул. Старобазарної) і східного валу (вздовж парного боку вул. Старий Вал і тягнуться від перехрестя з вул. Фортечною до вул. Старшинської в низині). Приблизний трасувальний напрямок західного валу підказує напрямок вул. Семена Бардадима. Північний вал вже не простежувався на початку XIX ст. в наслідок антропогенних чинників.

В етапах містобудівного розвитку колишнього селища Нові Кайдаки є багато спільного з іншими населеними пунктами України, але його особиста історія, планувальна структура, що пов'язана з умовами природного ландшафту, архітектурні особливості забудови в комплексі надають місту індивідуальних виразних рис.

*Рис. 2. Загальний вигляд Ново-Кодацької фортеці у др. пол. XVIII ст.
Гіпотетична реконструкція автора*

Історичний характер забудови району колишнього селища Нові Кайдаки з міськими житловими і громадськими спорудами формувався з XVII – до сер. XX ст. Цей район є важливим елементом планувальної структури правобережної частини міста, основна містобудівна вісь якої проходить паралельно акваторії Дніпра, по пр. Свободи. На території району поруч з досліджуваною ділянкою розташовуються важливі об'єкти: міського транспорту, водозабезпечення (магістраль загальноміського значення – вул. Набережна Заводська, проспект Свободи, вул. Кайдацький шлях), відпочинку (Молодіжний парк «Новокодацький»), адміністративно-громадського призначення (навчальні заклади, медичні установи, адміністративні установи), житла.

Напрямки розвитку і конфігурацію селища диктували напрямки існуючого шляху (трасувальна вісь пр. Свободи) та річковий берег. В первинному вигляді структура кварталів, парків і громадських територій залишалася до війни. Внаслідок серйозних втрат в ході бойових дій було зруйновано більшість споруд правобережної частини і повністю знищено зелені насадження і структуру довоєнного благоустрою. Тож, після війни в планувальній структурі даної території відбулися значні зміни.

Окремі відновлення та реконструкції, нове будівництво на пустих місцях сприяло збільшенню масштабу нових громадських будівель. Житлова забудова залишалася одноповерховою, тому низка громадських споруд (1-4 поверхи) були орієнтирами в існуючому середовищі і домінувала в житлових кварталах.

Рельєф місцевості має ухил з південного сходу на північний захід з помітним пониженням рельєфу в напрямку Дніпровського берега. Абсолютна відмітка денної поверхні землі найвищої ділянки по вододілу вздовж пр. Свободи становлять 76.50. Абсолютна позначка

денної поверхні в низинній частині вздовж штучної Набережної Заводської в середньому становить 57.0 за Балтійською системою висот. Рівень води на 1929 р. складала 48,81, тобто, після будівництва греблі рівень води піднявся на 2,69 м. Від сучасної водної поверхні (позначка дзеркала води 51.50) перепад рельєфу досліджуваної ділянки складає 25,0 м.

Виразний схил природного рельєфу землі правого берега в межах селища Нового Кодака зберіг свої основні зовнішні фізичні та естетичні характеристики, залишаючись найбільш стабільним елементом природного ландшафту (за винятком берегової лінії і дзеркала водної поверхні, що піднялася). Розвиток міста спонукав до певних трансформацій рельєфу берегової частини. Радикально було перетворено природний берег з піщаними мілинами і скелястими виступами в урбанізовану капітально-переобладнану набережну з благоустроєм проїздом та пішохідним бульваром без забудови (в місці дослідження); в заплавній частині було змінено поверхню землі за рахунок створення намивної території; на північний схід від досліджуваної території було збудовано Кайдацький міст, трасувальне продовження якого на материковій частині правого берега призвело до суттєвих змін міського середовища, ландшафту та планування, нівелювання існуючої низькоповерхової забудови, влаштування нових схилів, кюветів і естакад.

Головна акваторія ріки Дніпро просторого монументального масштабу була збільшена і залишилася домінуючим елементом природного ландшафту. Вона залишається головною композиційною віссю загальноміського архітектурно-ландшафтного ансамблю. Після будівництва греблі Дніпрогесу відбулося зарегулювання рік Дніпро і Самара, і створено водосховище, що призвело до затоплення низки островів і значного збільшення площі акваторії.

Фактично, в результаті антропогенної діяльності, природні акваторії повністю трансформувалися в природно-штучні. Місце розташування історичного берега акваторії в Новому Кодаку без врахування островів позначене на (Рис.3).

Рис.3. Схема локалізації трасувальних напрямків валів та бастіонів фортеці Нового Кодака, прилеглих слобод, останньої дерев'яної Свято-Миколаївської церкви, берегової лінії, давніх шляхів в структурі сучасного міста. Кресленик автора (Харлан О., Шилкіна М.В., Голуб І.С., Залєвська А.Л., 2020).

Загальний характер забудови поблизу Миколаївської церкви визначається як порушений історичний. Територія історичних садибних індивідуальних і ділянок зазнала певних змін. Історичне середовище району складають будівлі і споруди, збудовані до сер. 1950-х рр. Найкраще відображення історичного розвитку поселення відображує планувальна структура, що зберегла трасувальні напрямки давніх вулиць і провулків.

Говорячи про місцезнаходження містечка Новий Кодак не можна оминати особливості шляхів, про які згадував ще Д. Яворницький. Кодацький перевіз поєднував правий берег по якому тягнулося відгалуження Крюківського шляху і лівий берег до якого підходив Брилевий шлях. Важливим у різні періоди був річковий шлях Дніпром. Саме в місці утворення перевозу на правому березі існував пологий підйом на вододіл між Дніпром і Мокрою Сурою. Важливим завданням є реконструкція траси перевозу на лівий берег. Хоч дослідники і робили спроби локалізації напрямку і місця розташування лівобережного причалування перевозу, на нашу думку слід більш ретельно дослідити особливості русла Дніпра і розташування островів до підйому води і їх затоплення. Від правильності локалізації буде залежати правильність визначення місця розташування Кодацького редуту (на лівому березі) і раннього польського замочку (на правому березі), місця яких вельми важливі для археологічних розвідок.

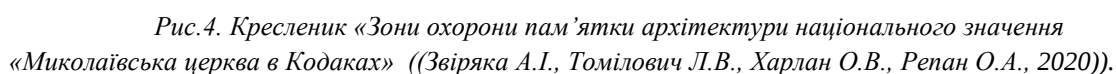
Разом з фортифікаційними спорудами, що домінували в середовищі Нового Кодака, важливим елементом внутрішнього простору міста була церковна споруда. Відомі кілька дерев'яних споруд, які виникали в різні часи. Місце останньої дерев'яної Миколаївської церкви локалізовано в найдавнішій (нижній) частині поселення (ділянка з дерев'яними храмом і дзвіницею (що стояла на захід від церкви) мала видовжену форму у плані по осі схід-захід. Вона підпорядковувалася основній композиційній осі «нижнього» міста – трасувальному напрямку між двома в'їздами у фортецю у брами східної і західної башт, а також береговій лінії правого скелястого берега Дніпра). Цікавими для дослідження є терени фортеці і її околиць, де існувала низка об'єктів кін. XVIII ст., які ще слід локалізувати (місце садиби П. Калнишевського, башти, дерев'яні церкви святого Миколая, військовий двірець, паланка, канцелярія, скарбниця, арсенал з порохом, церковне правління, школа, шпиталь, цвинтарі (навколо перехрестя вул. Фортечної і Старий Вал знаходили стародавні поховання). В архівних джерелах згадується широкий діапазон типів споруд містечка різних за призначенням, тож археологічні пошуки уможливають уточнення і вивчення їхніх особливостей

Миколаївська кам'яна церква, яка існує зараз по вул. Фортечна, 108 збудована в 1810 р. є пам'яткою архітектури національного значення (охор. № 1078 згідно постанови Ради міністрів УРСР від 06.09.1979 р. № 442). Храм збудовано неподалік місця розташування первинних дерев'яних храмів Нового Кодака на «узвишші» в межах останньої фортифікаційної споруди XVIII ст.

Не дивлячись на те, що об'єкт є пам'яткою національного значення (первинний вид до реконструкції див. фото), його було «реконструйовано» зі зміною зовнішнього вигляду (об'єкти подібного статусу за законом підлягають реставрації). Було замінене форму двох бань з покрівлею (вигляд після реконструкції див. фото), а також демонтовано єдині вцілілі на Дніпропетровщині металеві ковані надбанні хрести – пам'ятки ставрографічного українського мистецтва кін. XVIII – поч. XIX ст. Аналіз композиційної ролі будівлі церкви в навколишньому середовищі вказує, що місце розташування вибрано з таким міркуванням, щоб її високе шатрове завершення, а пізніше і її висока дзвіниця, добре було видно з акваторії Дніпра.

Навіть зараз після зміни берегової лінії річки після будівництва та введення в експлуатацію Дніпрогесу церкву дуже добре видно з акваторії ріки. При сприйнятті храму з близьких та дальніх відстаней з боку вул. Набережна Заводська роль пам'ятки залишається домінуючою в житловій зоні, добре помітні дисонуючі будівлі, що виникли в 2000-х рр. (СТО, шиномонтажна майстерня, 2-поверховий житловий будинок по вул. Старшинська, 9, РЕС №4).

Видові фронти і зони видимості об'єкту культурної спадщини розташовані в межах відкритих (пішохідних та транспортних) просторів (вул. Набережна Заводська, Фортечна, Семена Бардадима, Погоріла, Старшинська, Кайдацький міст).

Висновки

55

структурою та існуючим міським середовищем. Цікавий історичний об'єкт – Миколаївська церква, пов'язана історично з давнім поселенням, розміщена в середині колишньої фортеці, є послідовницею попередніх історичних святинь козацького часу, маркує сакральний простір предтечі міста Дніпро – паланкового містечка Новий Кодак і історичний, є перлиною широких панорам правобережної частини міста. Міська округа Нового Кодака була використана під час заснування Катеринослава-II (Дніпровського). За проєктними планами імперське губернське місто повинно було будуватися укріпленим, за всіма новітніми фортифікаційними правилами, а баштово-бастіонна система Нового Кодака вже не відповідала стратегічним знанням нового часу. Тому, для будівництва нового центру було обрано вільний від забудови пагорб нижче за течією. Це, як виявилось, не найкраще місце для будівництва нової імперської столиці. Центральна частина міста Катеринослава знаходилася нижче за течією, ніж великий прирічковий промисловий комплекс наприкінці XIX ст., тому виникала проблема чистої води. З 1906 р. в межах колишнього давнього новокодацького укріплення на березі Дніпра було розпочато будівництво нового водозабору для потреб водогону. Політична та ідеологічна несумісність імперського часу з козацькими традиціями призвела до використання давньої містобудівної і планувально-межової новокодацької основи, і повного нівелювання будь-якого нагадування про колишню столицю Кодацької паланки.

Вкрай важливим є проведення археологічних досліджень культурного шару. Це надасть реальної можливості репрезентувати локальну колективну свідомість місцевих мешканців завдяки знайденим артефактам, доповнити феномен суспільного «пригадування» вкрай важливих для історії краю і України в цілому локацій. Містечко Новий Кодак було в епіцентрі багатьох подій часів Нової Січі. Протягом імперського та радянського часу відбувалося нівелювання на різних рівнях.

Результат досліджень – науково-проєктна документація затверджена Міністерством культури, що уможливило внесення змін до Історико-архітектурного опорного плану м. Дніпра (складової генерального плану). На території ділянки встановлюється режим, що передбачає збереження і відновлення містобудівних якостей пам'ятки і середовища (планування, просторової організації, зорових зв'язків поміж ними і з оточуючим середовищем). Включає реставрацію пам'ятки; санацію рослинності; реставрацію планувальної системи; реконструкція середовища навколишніх кварталів; благоустрій і озеленення, які характерні для об'єкту регенерації

Бібліографія

Звіряка, А.І., Томілович, Л.В., Харлан, О.В., Репан О.А., 2020. *Науково-проєктна документація «Зони охорони пам'ятки архітектури національного значення «Миколаївська церква в Кодаках», охоронний №1078, розташованої по вул. Фортечна, 108 у м. Дніпро»*. Київ, ПОГ «Інститут культурної спадщини» Всеукраїнської Ради з охорони культурної спадщини України.

Ленченко В.А. 1980. К истории деревоземляных укреплений. *Исследование и охрана архитектурного наследия Украины*. К., С. 90;

Макаревський Ф. 2000. *Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии*. Днепропетровск: ВАТ «Дніпрокнига», С. 427;

Макаревський Ф. 2001. Краткие сведения о местной иконе Божьей Матери, находящейся в Самарском Пустынно-Николаевском монастыре Екатеринославской епархии. Скалозуб Ю. *История Екатеринославской епархии. 1775-1917 годы*. Дніпропетровськ: Січ, С. 258;

Мицик Ю. 1997. *Козацький край: Нариси з історії Дніпропетровщини XV-XVIII ст.* Дніпропетровськ, С. 133, 151;

План Новороссийской губернии Саксаганского уезда, течение р. Днепра (правый берег) 1778 г. от местечка Новые Кайдаки до местечка Старые Кайдаки (9 частей). Російський державний військово-історичний архів (РДВІА). Ф. ВУА. Спр. 24100;

Путешественные записки Василья Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. 1787. СПб., С. 250-251;

Репан О., Старостін , Харлан О., 2008. *Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII-XVIII століть в історії Дніпропетровська.* Київ: Українські пропілеї, С. 14-75;

Старостін В. 2004. *Столиця степового краю. Дніпропетровськ.* Нариси з історії міста. Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», С. 30;

Стороженко І.С. 2006. *Степовий кордон України (XV-XVII ст.). Історія міста Дніпропетровська.* Дніпропетровськ: Грані, С. 42;

Харлан О., 2009. Фортифікаційні споруди XVIII ст. на території сучасного Дніпропетровська. *Військово-історичний альманах.* Річник Х. число 1 (18). Київ, С. 98-114;
Харлан О., 2009. Фортифікаційні споруди XVIII ст. на території сучасного Дніпропетровська (продовження). *Військово-історичний альманах.* Річник Х. число 2 (19). К., С. 51-59;

Харлан О., 2020. Козацьке містечко Новий Кодак: у світлі новітніх досліджень. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні.* 29. Ніжин, С. 25-42;

Харлан О., Шилкіна М.В., Голуб І.С., Залевська А.Л., 2020. *Містечко Новий Кодак: предтеча Дніпра.* Серія «Козацькі поселення на теренах Дніпра». Вип. 3, Дніпро: ДОУНБ, 84 с.;

Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. 1842. Одесса, Приложение к газете «Собор». Репринтное издание. – Днепропетровск, С. 54;

References

Zviriaka, A.I., Tomilovych, L.V., Kharlan, O.V., Repan O.A., 2020. *Naukovo-proektna dokumentatsiia «Zony okhorony pamiatky arkhitektury natsionalnogo znachennia «Mykolaivska tserkva v Kodakakh», okhoronnyi №1078, roztashovanoi po vul. Fortechna, 108 u m. Dnipro».* Kyiv, POH «Instytut kulturnoi spadshchyny» Vseukrainskoi Rady z okhorony kulturnoi spadshchyny Ukrainy.

Lenchenko V.A. 1980. *K ystoryi derevozemlianykh ukreplenyi. Yssledovanye y okhrana arkhytekturnoho nasledyia Ukrayny.* K., S. 90;

Makarevskiy F. 2000. *Materyaly dlia ystoryko-statystycheskoho opysanyia Ekaterynoslavskoi eparkhyi.* Dnepropetrovsk: VAT «Dniproknyha», S. 427;

Makarevskiy F. 2001. *Kratkye svedeniya o mestnochtymoi ykone Bozhei Matery, nakhodiashcheisia v Samarskom Pustynno-Nykolaevskom monastyre Ekaterynoslavskoi eparkhyi.* Skalozub Yu. *Ystoryia Ekaterynoslavskoi eparkhyi. 1775-1917 hody.* Dnipropetrovsk: Sich, S. 258;

Mytsyk Yu. 1997. *Kozatskyi krai: Narysy z istorii Dnipropetrovshchyny XV-XVIII st.* Dnipropetrovsk, S. 133, 151;

Plan Novorossyiskoi hubernyy Saksahanskoho uezda, techenye r. Dnepra (pravyy bereh) 1778 h. ot mestechka Novye Kaidaky do mestechka Starye Kaidaky (9 chastei). Rosiiskiy derzhavnyi viiskovo-istorychnyi arkhiv (RDVIA). F. VUA. Spr. 24100;

Puteshestvennye zapysky Vasylya Zueva ot S.-Peterburha do Khersona v 1781 y 1782 hodu. 1787. SPb., S. 250-251;

Репан О., Старостін , Харлан О., 2008. *Palimpsest. Korinnia mista: poselennia XVII-XVIII stolit v istorii Dnipropetrovska.* Kyiv: Ukrainski propilei, S. 14-75;

Starostin V. 2004. *Stolytsia stepovoho kraiu. Dnipropetrovsk. Narysy z istorii mista.* Dnipropetrovsk: VAT «Dniproknyha», S. 30;

Storozhenko I.S. 2006. *Stepovyi kordon Ukrainy (XV-XVII st.). Istoriia mista Dnipropetrovska.* Dnipropetrovsk: Hrani, S. 42;

Kharlan O., 2009. Fortyfikatsiini sporudy XVIII st. na terytorii suchasnoho Dnipropetrovska. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*. Richnyk Kh. chyslo 1 (18). Kyiv, S. 98-114; Kharlan O., 2009. Fortyfikatsiini sporudy XVIII st. na terytorii suchasnoho Dnipropetrovska (prodovzhennia). *Viiskovo-istorychnyi almanakh*. Richnyk Kh. chyslo 2 (19). K., S. 51-59;

Kharlan O., 2020. Kozatske mistechko Novyi Kodak: u svitli novitnikh doslidzhen. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*. 29. Nizhyn, S. 25-42;

Kharlan O., Shylkina M.V., Holub I.S., Zalievska A.L., 2020. *Mistechko Novyi Kodak: predtecha Dnipra*. Seriiia «Kozatski poselennia na terenakh Dnipra». Vyp. 3, Dnipro: DOUNB, 84 s.;

Ustnoe povestvovanye byvsheho zaporozhtsa, zhytelia Ekaterynoslavskoi hubernyy y uezda, seleniya Mykhailovky, Nykyty Leontevycha Korzha. 1842. Odessa, Prylozhenye k hazete «Sobor». Repryntnoe yzdanye. – Dnepropetrovsk, S. 54.

Oleksandr Kharlan

*Department of Design and Reconstruction of the Architectural Environment,
Prydniprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture,
Ukrainian State University of Science and Technologies, Ukraine
e-mail: harlan.aleksandr2018@gmail.com
orcid:0000-0003-1473-6417*

ARCHITECTURAL, URBAN PLANNING AND MONUMENT PROTECTION RESEARCH OF THE TERRITORY OF THE FORMER FORTRESS NOVY KODAK ON THE TERRITORY OF THE MODERN CITY OF DNIPRO

© Kharlan O., 2025

The article presents the results of research carried out in the western areas of the modern city of Dnipro, Dnipropetrovsk region (Ukraine), where the palanquin fortress of Novy Kodak was located during the 17th–18th centuries. The relevance of the study is determined by the intensive transformation of this territory, which today is occupied by a private low-rise residential sector and is actively affected by both natural and anthropogenic factors. For the purposes of protecting the historic settlement and the architectural monument of national importance — the Nicholas Church in Kodaky — a series of field and archival studies were conducted in 2020 by the Institute of Cultural Heritage of the All-Ukrainian Council for the Protection of Cultural Heritage (Kyiv). These works were part of the preparation of scientific and project documentation for the protection zones of the monument (State Protection No. 1078), located at 108 Fortechna Street, Dnipro.

The aim of the research is to highlight the results of architectural and urban planning studies of the spatial structure of the former fortification, to identify elements of fortification remains preserved within the urban environment, and to determine protection zones of the monument and the archaeological layer. On the basis of field surveys, photographic documentation, and analysis of cartographic and literary sources, the localization of fortifications and several public structures both inside and outside the fortress was clarified. The boundaries of protection zones were established, and practical recommendations for the regime of use of the territory were developed.

The results confirm that the territory of the Novy Kodak fortress (not to be confused with the Old Kodak fortress) is closely integrated with the planning structure and modern cityscape. The Nicholas Church, historically connected with the former Cossack settlement, remains the central architectural landmark within the fortress perimeter, embodying the sacral continuity of the site and marking the historic center of the palanquin town. The study emphasizes the necessity of revalorization of Novy Kodak as an important element of cultural heritage and the tourist potential of the city and region.

The conclusions underline the importance of archaeological investigation of the cultural layer, which may contribute to reconstructing the local collective memory through material evidence and strengthen the perception of Novy Kodak as a key location of regional and national history. The conducted research resulted in the approval of scientific and project documentation by the Ministry of Culture of Ukraine, enabling the integration of updated protection zones into the Historical and Architectural Reference Plan of Dnipro. The proposed measures include restoration of the monument, rehabilitation of vegetation, reconstruction of the planning system, and regeneration of the surrounding environment. These steps are aimed at preserving the urban and spatial qualities of the site, ensuring sustainable protection, and reinforcing its role in the cultural landscape of Dnipro.

Keywords: architectural monument of national importance, fortification, Novy Kodak, Dnipro city, Nicholas Church, Dnipro River.